

Hanuliak, Milan

Charakter a význam hraníc v časopriestorovej dimenzii pohrebného ritu z mladšieho úseku včasného stredoveku

Archaeologia historica. 2004, vol. 29, iss. [1], pp. 37-51

ISBN 80-7275-049-6

ISSN 0231-5823

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/140561>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Charakter a význam hraníc v časopriestorovej dimenzii pohrebného rítu z mladšieho úseku včasného stredoveku

MILAN HANULIAK

Názory o nezanedbateľnom význame pohrebiskového materiálu z titulu jeho prínosnosti sú už natoľko vžitú, že sa pri rôznych príležitostiach neraz upúšťa od zdôvodňovania predmetnej skutočnosti. Aj napriek tomu však nestráca na dôležitosť potreba príležitostného objasňovania podstaty tohto momentu i podmienok účinnej pôsobnosti rozhodujúcich mechanizmov.

Podmienky vypovedacej schopnosti pramennej bázy

Na jednej strane síce zostáva nesporné, že z bohatej a typovo pestrej škály pohrebiskového materiálu je možné vyťažiť mnohé cenné informácie o živote včasnostredovekej spoločnosti, o rôznych aktivitách jej príslušníkov a skupín. Na druhej strane zasa nemožno prehliadnuť, že pri získavaní informácií o socioekonomických a interetnických vzťahoch či náboženských predstavách je potrebné uplatniť nadhľadový hodnotiaci prístup. V súlade s ním by nemali byť nekropoly iba jednostranne spájané s miestami definitívneho zániku ľudského bytia, ale skôr označované za prestupnú stanicu z pozemského úseku životnej púte, za ktorou jedinci nadobúdajú inú formu existencie (Lutovský 1998, 790; Chorváthová 2001, 37).

O dotvorenie takýchto predstáv sa pričínila odveká túžba príslušníkov každej spoločnosti z rôznych úsekov vývoja ľudského myslenia bez ohľadu na rozdielnosť charakteru náboženských predstáv. Ak neboli do každej z nich vo viac či menej zreteľnej podobe zakomponované snahy o dosiahnutie nesmrteľnosti išlo v minimálnom ohľade aspoň o také mechanizmy, ktoré mali príslušníkov society ochrániť pred deštruktívnym prívlastkom smrti (Pawlik 2002, 29).

Pre celý komplex pohrebných obradov sú ďalej typické archaizujúce črty rezistentné voči prieniku vonkajších racionálnych podnetov. Ich podstatu v hlavnej miere doplnili obavy zo smrti, vytlačujúce s ňou späťú činnosť na okraj ľudského vedomia. Ani takto dotvorená tabuizácia však nezabránila tomu, aby sa zložky pohrebného rítu nestali zrkadlom prejavov ľudskej filozofie, psychológie, mentality, viery a magického myslenia, resp. neodrážali vzťah medzi sociálnymi normami, fyzickým a nadzmyslovým svetom. Spomenuté momenty pohrebného rítu sa v konkrétnejšej podobe premietli do potreby vyňať zomrelého z dovtedajšej sociálnej štruktúry, kolektívu najbližších a postarať sa tradičným spôsobom o jeho telesné zvyšky, vyrovnanie sa so smrťou. To boli súčasne z hľadiska podstaty hlavné aspekty potrebné k bezproblémovému prijatiu zomrelého do záhrobného sveta (Chorváthová 1990, 74; 2001, 33; Wawrzeniuk 2002, 75).

Metodický prístup riešenia

Záverečné poznatky riešenia vytýčenej úlohy ukážu, že k nadhľadovým uzáverom pertraktovaného obsahu sa nedalo dospieť inak, ako prostredníctvom tradičných analytických metód a následného vyhodnotenia získaných poznatkov. Ide o prístup naplnený najmä hľadaním zhmotnených súčastí pohrebných zvykov v areáloch nekropol, elementoch pohrebného rítu, vo výskyte predmetov pohrebného inventára a interpretovaním ich podstaty a významu. Iba v obmedzenom rozsahu boli popritom zachytené momenty časopriestorového charakteru. Hodnotiaci uhol cielene zameraný na vystihnúť daného aspektu však

dosiaľ chýba. Nedostatkosť tohto druhu nie je objavná. Nepocituje sa ale ako závažnejšie negatívum, hoci diskrepancia medzi všadeprítomným priestorovým i časovým rozmerom a absenciou presnejšieho vystihnuteľného významu vo včasnostredovekom pohrebnom ríte nemožno prehliadnuť. Snaha o riešenie tohto momentu sa zdá byť preto nanajväčš aktuálna.

V záujme úspešnejšieho naplnenia vytýčeného zámeru je v primárnom ohľade potrebné hľadať adekvátne odpovede na otázky nasledujúceho obsahu: „Možno v pohrebiskovom materiáli sledovať časopriestorové vzťahy, v akých jeho zložkách, v akom rozsahu a kvalite, resp. akým spôsobom môžu takto získané poznatky obohatiť doterajšie informácie získané cestou tradičného spôsobu vyhodnocovania?“ Za východiskovú pramennú bázu, využitú v analytickom procese, bol zvolený nedávno spracovaný súbor veľkomoravských pohrebiskových lokalít používaných na území dnešného Slovenska počas 9.–prvej polovice 10. stor. (Hanuliak 2004). Predbežné analýzy jeho troch základných súčastí ukázali, že časopriestorové vzťahy bude možné sledovať v rámci geografického, lokálneho, pohrebiskového a hrobového priestoru. Od kvality východiskových prameňov budú podľa očakávania zásadnejšou mierou závislé snahy o výstižnejšie definovanie hraníc časopriestorových vzťahov. V optimálnych prípadoch môže byť zachyteným hraniciam pripísaný aj kvalitatívny rozmer. Ich pozícia by mala pritom charakterizovať výnimočnú a málo frekventovanú hodnotu, zatiaľ čo stredová časť môže vystihovať príznačné a najčastejšie doložené zložky charakteristík pohrebiskového materiálu.

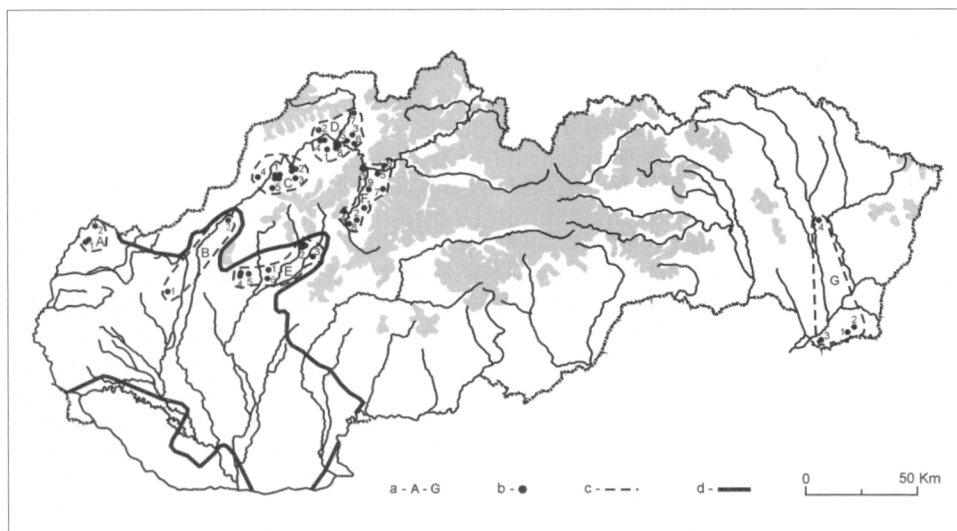
Charakteristika časopriestorových vzťahov

Pre pohrebiská používané počas 9.–prvej polovice 10. stor. na území dnešného Slovenska je príznačná široká škála rozmanitých znakov. Na základe povrchovej úpravy hrobov možno nekropoly rozdeliť do dvoch základných skupín. K určujúcim diferenciacným kritériám patrí výška, resp. veľkosť zemných násypov z úrovne terénu a spôsob ich vzniku. Prostredníctvom nich sa dajú od seba odčleniť pohrebiská s tzv. plochými hrobmi a mohylovými hrobmi.

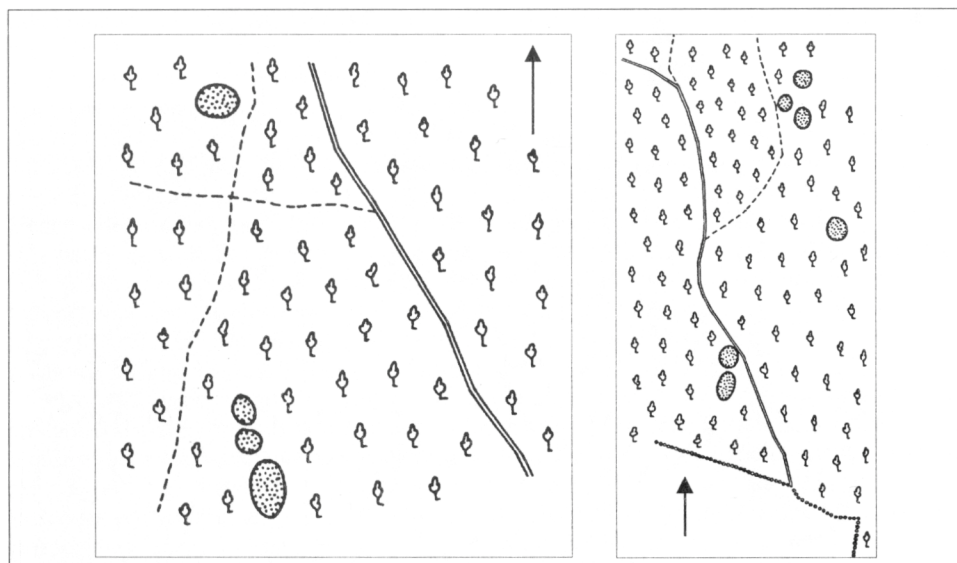
Mohylové pohrebiská. Poznatky o nekropolách s mohylovými hrobmi sú dosiaľ málo informatívne a majú skôr všeobecný charakter. Ich nedostatkovosť však v plnom rozsahu zodpovedá množstvu a kvalite pohrebiskového materiálu získaného z prostredia daného typu sepulkrálnych pamiatok. Je to tak aj napriek tomu, že na území Slovenska registrujeme relatívny dostatok uvádzaných reprezentantov doložených 614 mohylami na 49 známych nekropolách. Z nich však nebolo amatérsky či odborne preskúmaných viac ako 38 % jednotiek. Úroveň dokumentačných záznamov nemá spravidla potrebnú kvalitu, iba časť z nich bola publikovaná. Aj z týchto dôvodov mohla byť zo sledovaných zložiek uspokojivejším spôsobom riešená azda iba problematika geografického rozšírenia mohylových nekropol. Pre túto oblasť sa ako príznačný preukázal sústredený výskyt mohylníkov doložených v siedmich uzavretých mezoregiónoch oddelených od seba voľným priestorom s absencujúcou prítomnosťou nekropol daného typu (obr. 1). Išlo pritom o terény so zvlneným pahorkatinným až kopcovitým reliéfom.

Charakter lokálnych priestorových vzťahov približuje okrajovým spôsobom druh terénneho prostredia, ktorý však býva štandardný v príslušnom geografickom rámci. Prostredníctvom neho bývajú sčasti ovplyvnené aj determinanty vonkajšej štruktúry nekropol. Jeho účinnosť, vo väzbe k veľkosti pohrebiská a spôsobu rozmiestnenia mohýl, bola v náznačkách potvrdená (obr. 2). Závažnejším spôsobom možno pocítiť absenciu sídlisk budovateľov mohylových násypov. Výnimkou zostáva jediný zástupca z Kráľovského Chlmca, ktorý však nebol archeologicky preskúmaný. Z tohto dôvodu nám preto nie je známy vzhľad sídlisk, charakter ich zástavby, údaj o vzdialenosti mohylníkov od sídlisk, register používaných predmetov materiálnej kultúry, prostredníctvom ktorých by sa dali priblížiť niektoré aspekty socioekonomického charakteru ich užívateľov.

Vyhodnocovanie mikropriestorových vzťahov v rámci mohýl, s výnimkou metrických údajov zemných násypov zachytených v čase ich dokumentovania, zasa pri žiarovom ríte

Obr. 1. Lokality s mohylovým rítom na území Slovenska. a – označenie vyčlenených skupín lokalít; b - poradové číslo lokality v rámci skupiny; c – hranice územia vyčlenených skupín hrobov; d – hranice územia s plochými hrobmi.

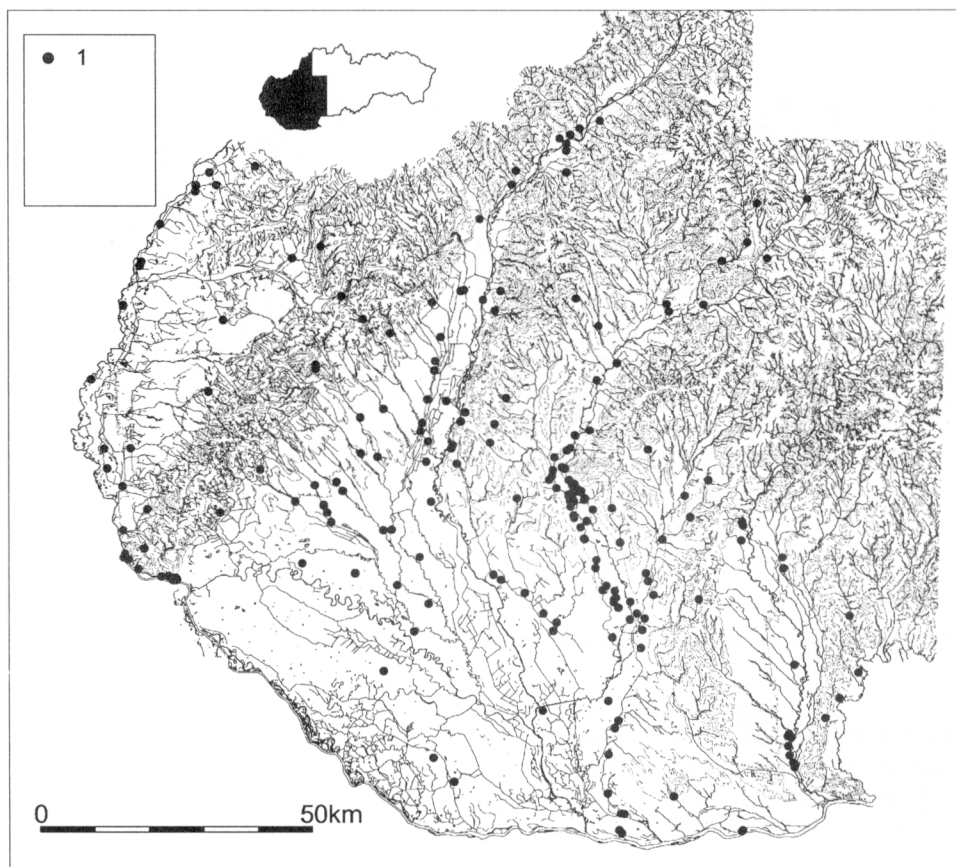

Obr. 2. Plány mohylových pohrebísk v Brezolupoch a Vysočanoch.

v nemalej miere obmedzuje nerovnomerný rozptyl neveľkého množstva kremečných zvyškov. Pri inhumácii bývajú skeletárne zvyšky jedincov zasa častokrát strávené. Ak sa k uvedeným nedostatkovým momentom pridruží aj nízka početnosť typovo obmedzenej škály pohrebneho inventára je isté, že sledovanie časopriestorových vzťahov na danom type sepulkrálnych pamiatok zostáva výrazným spôsobom obmedzené. Pre nízku datovaciu schopnosť kompletnej kolekcie pohrebiskového materiálu sa nedá vypracovať vnútorná chronológia nekropol. Touto cestou sa redukujú aj možnosti špecifikovania časovej dimenzie mohylového rítu na prosté vystihnutie hrubých rámcov jeho výskytu. Počiatočné obdo-

bie vyplňa úsek druhej polovice 7. stor., maximálne rozšírenie spadá do 8. stor., záverečné obdobie iba výnimočne presahuje do druhej polovice 9. stor. Aj v iných prípadoch s rysujúcou sa možnosťou mapovania časopriestorových vzťahov býva frekvencia výskytu sledovaných ukazateľov zastúpená v takom množstve a kvalite, ktorá nemôže byť označená za príznačnú pre príslušnú zložku pohrebiskového materiálu. Pre vyššie uvedené problematické momenty a biele miesta v mozaike nášho poznania nie je ani prekvapivé, že nie sme dosiaľ schopní zaujať kvalifikovanejšie a jednoznačnejšie stanovisko pri hľadaní vnútornej podstaty budovania mohylových hrobov, príčinných súvislostí aplikovaného žiarového, neskôr i kostrového rítu (Hanuliak 2002).

Pohrebiská s plochými hrobmi. Na rozdiel od pohrebiskového materiálu z mohylových nekropol ponúkajú jeho súčasti zo sepulkrálnych lokalít s plochými hrobmi pestrejšiu škálu informácií s vyššou úrovňou vypovedacích schopností. Jeden z dôvodov nárastu kvality poznatkov môže prameniť vo vyššej početnosti východiskovej pramennej bázy získanej z 3 234 hrobov vyhlbených na 270 lokalitách. Vďaka tomuto momentu mohlo byť napr. doložené rovnomernejšie umiestnenie daného typu nekropol sústredených v západnej časti Slovenska a v rámci malej enklávy vysunutej do východnej časti špišského regiónu. Aj na danom teritóriu sa bez vyššej pravidelnosti striedajú úseky so sporadickým, priemerným až koncentrovaným osídlením s úsekmi bez prítomnosti lokalít premenlivej veľkosti (obr. 3). Využiteľnosť siete zachytených bodov k rekonštrukcii osídlenia dosiahne želiteľnú úroveň

Obr. 3. Pohrebiskové lokality s plochými hrobmi v západnej časti Slovenska.

až po jej doplnení o súveké sídliskové lokality. V takto skompletizovanom pramennom materiáli sa dajú s väčšou istotou vyčleniť makro-mezoregióny s vyššou koncentráciou osídlenia, zväčší sa schopnosť osvetliť príčinnosť ich vzniku. Vo väčšine prípadov je v nich obsiahnutá nadmorská výška do 200 m s vhodnými pedologickými, hydrologickými i klimatickými danosťami a umiestnenie v rovinatom či mierne zvlnenom pahorkatinnom terénnom reliéfe. Na danom základe sa potvrdzuje previazanosť životného prostredia s príslušnou formou hospodársko-výrobnej základne s ťažiskovým zastúpením rastlinnej zložky poľnohospodárskej produkcie (Klápšťa 2002, 43; Takács 2002, 49). O iný spôsob obživy muselo ísť vo vyššie položených údoliach a kotlinách zalesného pásma s nižšou koncentráciou osídlenia. Sporadické až absentujúce doklady osídlenia z ostatných regiónov však nemusia vždy súvisieť s menej vhodnými prírodnými pomermi. V okrajových častiach sídelného územia mohli takto regióny plniť úlohu nárazníkových pohraničných pásiem.

Život stredovekých ľudí sa sústreďoval vo väčších sídelných zónach zložených z elementárnych mikroregionálnych buniek. Za ich ťažiskové body možno označiť sídliská umiestňované vo vhodných terénnych a pedologicko-hydrologických pomeroch ohraničených prirodzeným výskytom geograficko-topografických prvkov. K ďalším súčasťami lokálneho životného priestoru patrili obhospodarované poľnosti, využívané pasienky, lesy, vodné zdroje doplnené nekropolou (Hattenhauer 1998, 6; Klápšťa 2002, 42–43). Spomedzi tejto škály sa v posledne uvedenom reprezentantovi výnimočným spôsobom prelínajú charakteristiky profánneho a sakrálného priestoru. Na tomto mieste boli totiž vykonávané tradičné pohrebne a magicko-kultové praktiky dopĺňané preukazovaním úcty k zomrelým predkom. Táto kategória jedincov, v súlade s fyzickou podstatou ich posmrtnej existencie, predstavovala i naďalej stálu súčasť života komunity (Bylina 1995, 14; Le Goff–Smitt 199, 283; Slupecki 2002, 87).

Z praktického hľadiska, významnejšieho vo sfére životných hodnôt stredovekej spoločnosti, bolo v lokálnych pomeroch miesto pre pohrebisko vyberané ako posledné. Obvykle išlo o plochu s nižšou bonitou pôdy odsunutú od sídliskového areálu o 150–600 m (Hanuliak 1990, 149; Klápšťa 2002, 43). Táto vzdialenosť predstavovala ideálne rozpätie hraničných línií tangovaného priestoru potrebných na spoľahlivé oddelenie pozemského sveta živých od záhrobného sveta zomrelých. Tí mohli posmrtno nadobúdať posvätný nečistý stav, ktorý sa mohol v nevhodnom okamžiku preniesť do blízkeho okolia a napáchať viaceré škody v živote komunity. Pri nadmernom odsunutí pohrebiska sa však bezprostredný kontakt oboch prostredí vytrácal. Hrozilo pritom taktiež, že pozostalí nebudú schopní účinne chrániť sakrálny priestor zomrelých pred vykradnutím hrobov, zneuctením rozrušených telesných zvyškov cudzími ľuďmi a divou zverou.

Ochranný faktor účinkov vzdialenosti dopĺňa v pertraktovanom prostredí pôsobnosť slnka a vody. K obom odvekým žvlom ochranno-očistného charakteru sa prihliadalo už v čase výberu vhodného miesta pre nekropolu. Vplyvom ohňa, nahrádzaného v pozemskom svete aj pôsobnosťou slnka, boli napr. uprednostňované vrcholové a svahovité časti terénov vystavené v maximálnej miere účinkom slnečných lúčov. V prípade vody v akomkoľvek prirodzenom stave (prameň, potok, rieka, jazero, močaristý terén) sa využívala jej schopnosť znásobovať účinnosť ochrannej sily hraničného predelu medzi svetom živých a zomrelých. Vďaka jej umiestneniu medzi oboma prostrediami sa ochranná vzdialenosť medzi nimi mohla dokonca skrátiť (Sýkorová 1991, 170; Turčan 1993, 56; Jágerová 2001, 25).

Ochranný účinok vzdialenosti stratil svoje opodstatenie iba pri výnimočných a neštandardných spôsoboch inhumácie. Pri osamotených hroboch, považovaných za miesta odpočinku cudzích jedincov, zomrelých za zvláštnych a výnimočných okolností či následkom neprirodzenej smrti, sa uprednostňovalo miesto mimo občinových pohrebísk, pri posvätných stromoch alebo až na hraničnom obvode sídliskovej bunky. Jedinci uložení do znefunkčnených zásobnicových jám i plochých hrobov zo sídliskových areálov patrili zrejme k cudzím členom komunity alebo k takým, ktorí porušili jej zvykové normy. Následkom toho boli vylúčení z aktívneho života miestneho spoločenstva. Ocítli sa v podradnom

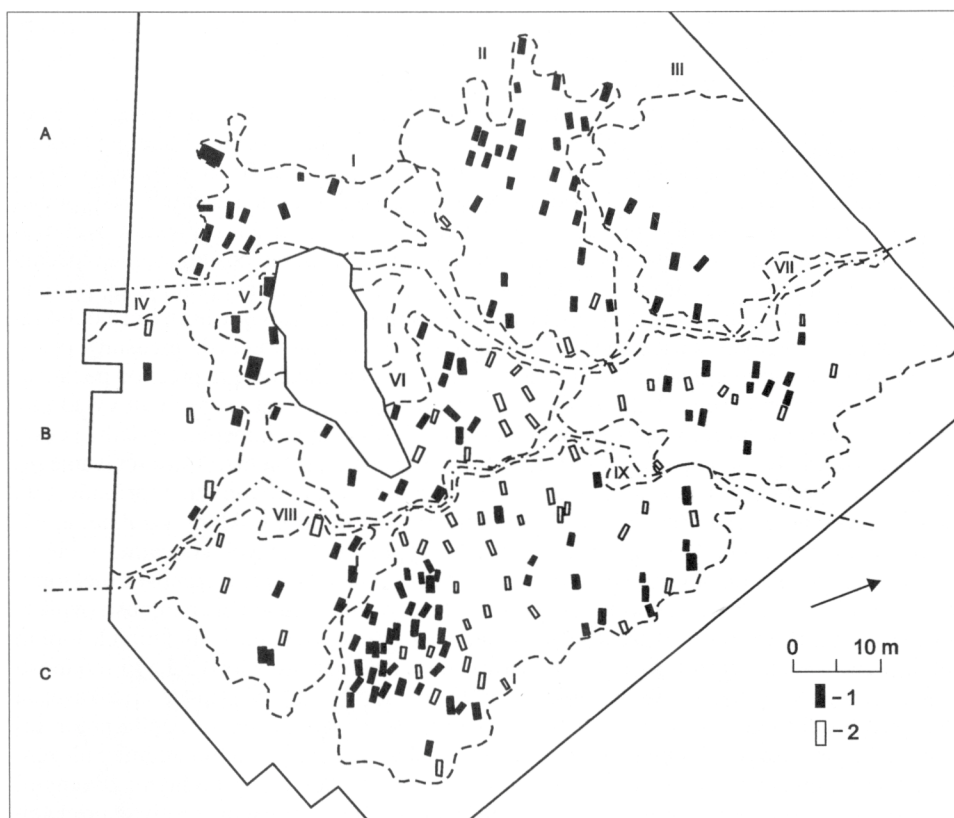
až dehonešujúcom postavení bez možnosti posmrtno ohrozovať kolektív pozostalých (van Gennep 1997, 141, 151; Hanuliak 1997, 67-68; Jágerová 2001, 25).

Ďalšou formou kvantitatívneho vyjadrenia priestorovej dimenzie je veľkosť pohrebísk. Ide súčasne o prvý ukazateľ jej obsahu v pohrebiskovom prostredí. Voči dosiaľ tradičnému triedeniu pohrebísk do troch veľkostných skupín podľa počtu známych hrobov na malé, stredne veľké a veľké (Dostál 1966, 10; 1982, 290) možno po detailnejšom oboznámení sa s materiálom z územia Slovenska predostrieť odlišný princíp ich kategorizácie. Jej podstata je dotvorená na stabilnom hodnotovom základe určujúcich prvkov akým je veľkosť a štruktúra pochováajúcej komunity spolu s dĺžkou pochovávania. Pre malé pohrebisko je príznačný nečlenený areál s 2–20 hrobmi vytvorený počas stredne dlhého jednogeneračného úseku. Stredne veľké pohrebisko reprezentuje zástupca zložený z dvoch až štyroch skupín s 21–60 hrobmi. Vytvorila ho komunita počas stredne dlhého dvojgeneračného obdobia. Veľké pohrebisko s viac ako 61 hrobmi patrilo viacerým rodinným zväzkom pochovávajúcich na nekropole zhruba v priebehu trojgeneračného úseku. Uvedené charakteristiky zodpovedajú stavu v období po ukončení ich používania. Je isté, že výsledný obraz nebol stabilne jednotný. Mohol sa v priebehu používania meniť v závislosti od premeny vnútornej štruktúry komunity, jej narastania v procese prirodzenej segmentácie rodinných zväzkov a dĺžky pochovávania. Z teoretického hľadiska mohlo malé pohrebisko prerásť do stredne veľkého až veľkého. Sú však známe aj také lokality, ktoré boli už v počiatočnom období plánovite založené ako veľké.

V škále známych pohrebísk z územia Slovenska dominoval výskyt malých (49,7 % prípadov) a stredne veľkých pohrebísk (32,6 % prípadov). Túto skutočnosť mohla ovplyvniť previazanosť pohrebísk s charakterom prírodného prostredia. Menej vhodne klimatické a pedologické pomery limitovali zasa prostredníctvom výnosnosti hospodárskych aktivít veľkosť komunit. Za ďalšiu zložku môžu byť považované aj zmeny, ktoré v naddunajskom priestore sprevádzali feudalizačný proces. Jeho účinky podľa predpokladu v koncentrovanej podobe zasiahli najmä výrobnú sféru, obmedzenú v danej epoche na poľnohospodársku produkciu. Rastúci dopyt po legálne odnímateľnom nadprodukte sa musel pri vtedajšej technickej úrovni poľnohospodárskych prác a výnosnosti poľí riešiť predovšetkým na úkor extenzivity. Pri segmentácii rodinných zväzkov dochádzalo akiste preto prostredníctvom týchto tlakov k odchodu nemaléj časti členov do novozaložených osád a k obrábaniu panneskej pôdy v okolí (Kučera 1974, 39, 42; Ratkoš 1988, 97–99; Le Goff–Smitt 1999, 516–518, 565–571).

Rozsah pohrebiskovej plochy, vymedzenej obvodovými hraničnými líniami, nebýva spravidla vyčísľovaný. Je to azda aj preto, lebo táto premenlivá hodnota spravidla nereprezentuje celý areál, ale iba jeho odkrytý úsek. V hojnejšej miere sa udáva intenzita pochovávania vyjadrovaná počtom hrobov umiestnených na ploche 100 m². Zo zisteného rozpätia 2–20 hrobov vychádza najčastejšie priemerná hustota so 6–10 hrobmi vyhlbenými na štandardne udávanej rozlohe. Tento priemerný údaj však nedokáže zvýrazniť rozdielnosť medzi riedko uloženými hrobmi a úsekmi s ich prehustenou koncentráciou. Táto býva obvyklejšia v centrálnych úsekoch pohrebísk a smerom k ich okrajom sa znižuje.

Širšiu škálu informácií môže priniesť analýza determinantov usmerňujúcich výslednú podobu vnútornej štruktúry pohrebísk. Z jej obsahu vyplynie, že základný prvok pohrebísk vyhodnocovaného typu predstavujú skupiny hrobov. Ich prvotný obraz sa načrtne po rozdelení plochy predurčenej na pochovávanie na malé sektory, ktoré boli pridelené príslušníkom rodinných zväzkov žijúcich v danej komunite. Obvodové línie sektorov vo vnútorných častiach nekropol ohraničovali rôzne široké pásy nezaplnené hrobmi (obr. 4). Ich vznik sa dáva do súvisu s krovinato-stromovým porastom. Podľa častého uchovania sa priebehu deliacich pásov je potrebné pripustiť zámerné a trvalejšie udržiavanie porastovej zelene. Okrem ich primárnej funkcie pri ohraničovaní mohli byť aj osobitným spôsobom uctievané. Dôvodom k tomu bola zrejme ich možnosť poskytovať prechodné sídlo pre duše zomrelých, ktoré v slovanskom svete nadobúdali podobu vtákov. Ak límiou porastovú ve-

Obr. 4. Plán pohrebiska z Čakajoviec s vymedzeným priestorom skupín hrobov.

getáciu dopĺňali aj stromy a kry z plôch hrobových zoskupení mohli pohrebiská nadobudnúť charakter riedko porastených hájov. Vzhľadom na sakrálne momenty viazané na prostredie nekropol môžu byť ich reprezentanti stotožňovaní s „posvätnými hájmi“ uvádzanými v písomných zmienkach (Niederle 1916, 75–76; Szöke 1956, 133, 137; Jágerová 2001, 15).

Podľa plánov pohrebísk boli hroby do priestorových skupín umiestňované difúznym spôsobom. V opačnom prípade by nebolo možné zachytiť na ich ploche zdanlivo osamotené hroby, ich dvojice a viac-menej pravidelné rady. Tie patria podľa výsledkov paleosérológických a taxonometrických analýz jedincom pochovávaných do vzájomnej blízkosti podľa druhu a intenzity príbuzenských vzťahov. Ich existencia medzi pochovanými by sa dala nepriamo odvodiť aj na základe interpretácie hrobu chápaného v zmysle posmrtného príbytku zomrelého. Zdá sa preto logické, že jedinci žijúci pôvodne v spoločnej domácnosti chceli byť aj po smrti uložení do vzájomnej blízkosti. Z tohto dôvodu nebývajú zomrelí separovaní podľa rozdielneho pohlavia a vekovej skladby v osobitných sektoroch, ale rôznorodo rozptýlení po ploche (Bach–Dušek 1971, 11; Pollex 2000, 407, 416).

Zlučováním skupín hrobov do jedného celku sa dotvára vonkajšia štruktúra pohrebísk. Reálnejšiu predstavu o nej získavame na kompletnejšie preskúmaných lokalitách. Jej výsledný tvar môže nadobudnúť zväčša nepravidelnú oválnu alebo kvadratickú podobu. Zatiaľ čo v prípade úzkej pretiahnutej formy pohrebiskovej plochy možno rátať s podielom vplyvu súčiniteľov prírodného prostredia, skupinový model zhľukovaný do centra dotvárali princípy socioeconomickej hierarchizácie obyvateľov príslušného sídliska (Hanuliak–Rejholcová 1999, 94–99). Tieto momenty zrejme tiež rozhodli o tom, že narastanie pohrebis-

kovej plochy nenapredovalo koncentrických spôsobom od primárneho jadra, ale lineárnym spôsobom. Mladšie skupiny hrobov patria potomkom, ktorí sa oddelili od rodičovských buniek v procese prirodzenej segmentácie rodinných zväzkov.

Charakterom odlišnú podobu priestorových vzťahov možno postrehnúť v mikropriestoroch samotných hrobov. Informácie o nej nachádzame vo viac či menej čitateľnej podobe zakomponované v širšej škále elementov pohrebného rítu. Zatiaľ čo sa v rozdielnostiach sformovania zložiek hrobových jám (pôdorys, steny, dno) dá obvykle zachytiť vyšší podiel vplyvu pedologickej skladby, pri metrických údajoch je určujúci telesný vzrast pochovaných a úroveň ich majetkového a sociálneho postavenia. V procese posudzovania uloženia tiel zomrelých treba vychádzať zo základnej a najčastejšie doloženej polohy. Jej podobu charakterizuje uloženie vo vystretej polohe na chrbte s hlavou na zátylku, hornými a dolnými končatinami súbežnými s osou trupu. Touto formou sa naplňali vtedajšie predstavy pozostalých zámerne upravujúcich telá do kanonizovanej polohy ideálnej pre prechod pochovaného do záhrobného sveta. Podľa zovšeobecneného názoru je týmto spôsobom vyjadrený pokoj, zmierenie so smrťou, opustením kolektívu najbližších a nastúpením poslednej cesty do inej dimenzie bytia (Hanuliak 1990, 155–156). S väčšími problémami sa stretávame pri osvetľovaní podstaty a významu množstva odchýliek registrovaných v prípade tela i jednotlivých jeho častí. Zatiaľ čo v uložení hláv mohli stranové odklony vzniknúť aj náhodne pri ukladaní tela do hrobu a zasýpaní jeho výplne, pri horných končatinách chýba názorová zhoda. Pri mapovaní ich polôh nebola totiž preukázaná previazanosť s niektorou so známymi zložiek pohrebiskového materiálu. Istou výnimkou môžu byť okolnosti ovplyvnené časovým faktorom. Ich účasť sa prejavuje vo zvýšenej frekvencii niektorých foriem polôh počas vyčlenených horizontov pochovávania. Príčinné súvislosti takejto módnosti však dosiaľ unikajú (Hanuliak–Rejholcová 1999, 19–22, 24–28). V prípade zriedkavejšie doložených odklonov v uložení dolných končatín, ako i extrémnych variantov polôh lebiak, nemožno zasa prehliadnúť ich kumulovaný výskyt u jedincov s anomáliami v uložení trupu. Okrem možného vplyvu zdravotných problémov, vyvolaných nevhodnými životnými a pracovnými podmienkami treba v týchto prípadoch rátať v prejavmi protivampirických praktík (Marešová 1983, 33; Hanuliak–Rejholcová 1999, 32).

Pre uvedenú formu výnimočného uloženia tiel jedincov, zachytenú v nálezovom súbore veľkomoravských pohrebísk v 3,9 % prípadov, je príznačná séria sprievodných anomálií. Zomrelý môže pritom spočívať na bruchu, na pravom či ľavom boku alebo je do strany vykrútená iba horná polovica jeho trupu. Hlava leží v neprirodzenej polohe, horné a dolné končatiny bývajú s rôznou intenzitou pokrčené (obr. 5). Uvedené varianty sú považované za typické prejavy preventívnej formy protivampirických praktík. Vykonávali ich pozostalí s cieľom odstrániť touto cestou negatívne schopnosti pripisované niektorým jedincom. Z predstihovej aplikácie týchto profylaktických praktík možno usúdiť, že išlo o jedincov, ktorí vyvolávali u ostatných nedôveru a obavy z možného zneužitia svojich výnimočných schopností. S výnimkou jedincov detského veku sú v označenej skupine zastúpení príslušníci oboch pohlaví s miernou prevahou dospelých žien (Hanuliak 1999, 578–580; Wrzesiński 2000, 179, 190–191).

Podľa kusých zmienok v písomných prameňoch z prelomu včasného a vrcholného stredoveku môžu byť jedinci s popísanými výnimočnosťami v uložení tiel spájaní najskôr s čarodejníkmi a strigôňmi ženského i mužského pohlavia. V ich aktivitách bolo zaznamenané diabolské konanie (Niederle 1916, 205–277; Zíbrt 1995, 14–15). Na potvrdenie správnosti uvedeného zaradenia chýbajú v hroboch nielen patričné doklady hmotnej povahy. Vo väčšine prípadov v nich nenachádzame akéhokoľvek zástupcu z reprezentantov materiálnej kultúry či atribútov spájaných s kultovo-rituálnymi aktivitami. Odsúvanie takýchto hrobov do menej významných okrajových častí nekropol nebýva často doložené. Vyššiu početnosť označených prípadov mohlo však znížiť pokračujúce pochovávanie na lokalite. Mladšie hroby umiestňované z nedostatku priestoru do okrajových častí mohli hroby s výnimočnými jedincami opticky posunúť do vnútra areálov hrobových skupín.

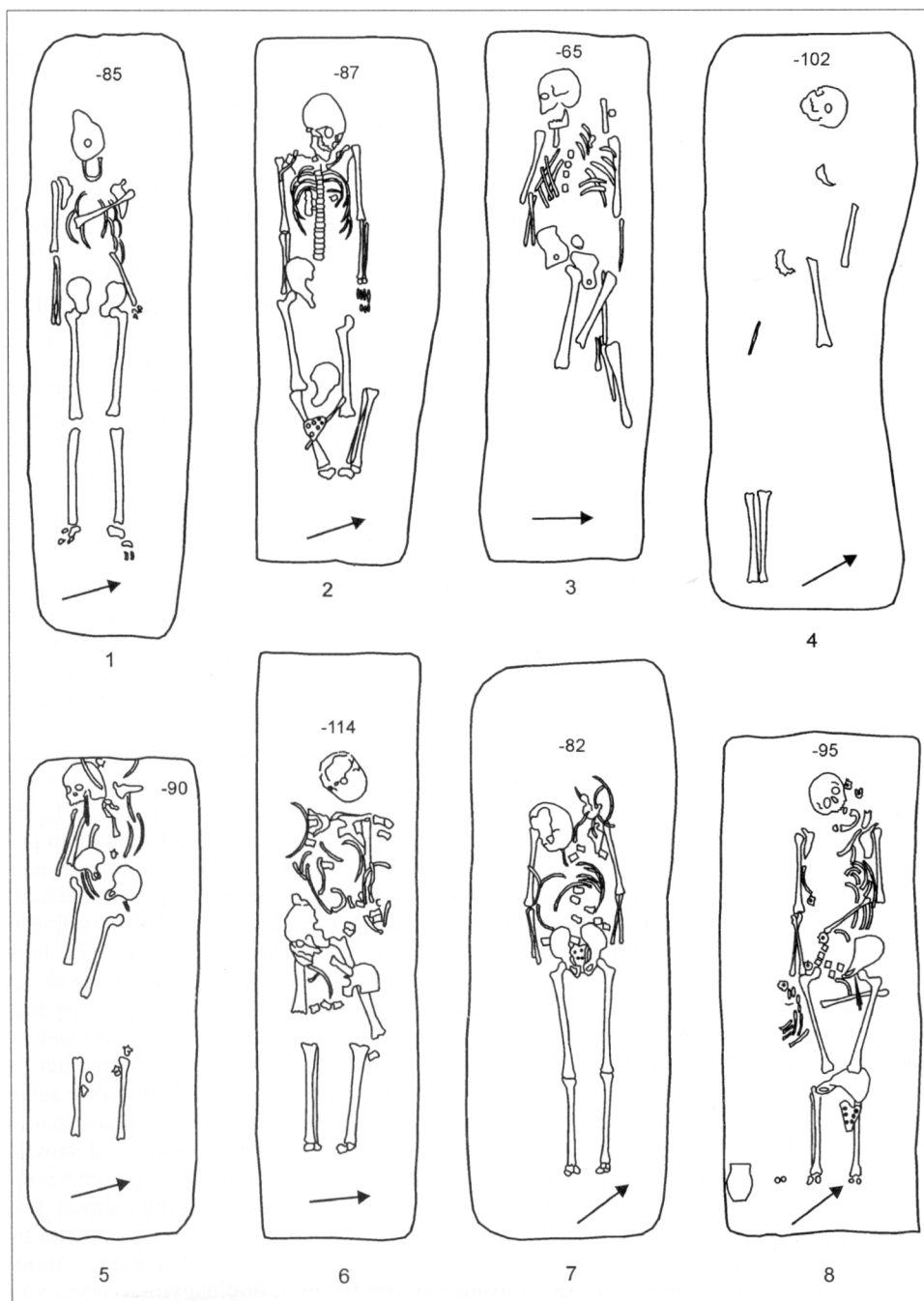
Obr. 5. Extrémne formy odchýliek v uložení tel zomrelých.

Aj napriek istým nejasnostiam je zrejmé, že už zaužívaná forma termínu v podobe „vampír – vampirický“ nie je najvhodnejšia na špecifikovanie pertraktovanej kategórie pochovaných, ako aj praktík používaných na elimináciu prejavov ich negatívnej pôsobnosti. Toto označenie je totiž prevzaté z recentných etnologických materiálov (Horváthová 1993, 61; Chorváthová 1993, 77). Vo včasnem stredoveku však išlo najskôr o jedincov znalých liečiteľských praktík, presviedčajúcich ostatných o svojom výnimočnom nadaní a schopnostiach ovplyvňovať prírodné sily, chod spoločenských procesov a udalostí z bežného života. Považovali sa za predurčených na to, aby oblasti vymykajúce sa možnostiam ľudského chápania boli schopní osvetľovať a riadiť prostredníctvom magicko-rituálnych úkonov a okultných prostriedkov v pozitívnom i negatívnom duchu (Cave-du Mond 1993, 8–10; Le Goff–Smitt 1999, 81; Brodala 2000, 59). Aj keď sa mohli počas života tešiť zväštnjej úcte, posmrtné boli uložení do výnimočných polôh akiste preto, aby sa zamedzila možnosť zneužitia ich nadštandardného nadania negatívneho obsahu. Okrem potupnej posmrtnej polohy sú aj vo zvyšných elementoch pohrebného rítu zachytené ukazatele podpriemerných hodnôt typických pre najnižšiu sociálnu vrstvu vtedajšej society

V spracúvanom súbore pohrebiskového materiálu bola zachytená aj skupina hrobov s intencionálne porušenými telesnými zvyškami jedincov, predstavujúca v jeho kolekcii diel s hodnotou 7,8 % prípadov. Išlo o rušivé až likvidačné zásahy vykonávané pozostalými v rôznom čase po pohrebe. Z tohto pohľadu možno pripustiť, že títo jedinci sa počas života nevyznačovali obávaným druhom výnimočnosti a nadania. Preto boli pochovaní po vykonaní tradičných pohrebných obradov. Ich hroby sú rozptýlené v skupinách medzi hrobmi ostatných príbuzensky spriaznených členov rodinných zväzkov. Aj hodnota a frekvencia výskytu predmetov pohrebného inventára potvrdzuje ich bezúhonnosť. Títo jedinci s výraznejším podielom dospelých žien pochádzajú zo všetkých vekových kategórií. Podozrenie o ich škodlivosti vzniklo zrejme až neskôr po pohrebnom akte. V záujme ich odstránenia bolo potrebné vykonať následné obranné zákroky zacielené na hlavu, hornú polovicu tela, dolné končatiny alebo na celé telo. Následkom toho bývajú oddenené niektoré jeho časti, rozlámané a presunuté kosti, porušené anatomické usporiadanie skelových zvyškov. Nie je dokonca prekvapivé, že sa mnohé z kostí sa vo výplni hrobu vôbec nenašli (obr. 6; Hanuliak 1999, 580–582). Pri tomto variante protivampirických praktík išlo o posteriórnu formu, pre ktorú je ich spájanie so skutočnými vampíri vcelku opodstatnené. Nemáme však doklady o tom, že títo jedinci, v súlade s recentnými etnologickými analógiami, v skutočnosti aj vysávali krv svojich obetí (Stanaszek 1998, 18). Nezanedbateľná početnosť takýchto prípadov vyvoláva pochybnosti, že by všetci z nich naznačeným spôsobom poškodzovali pozostalých. Dôvodom popísaných rušivých zásahov mohli byť nielen nesprávne vykonané pohrebné obrady pozostalými, ale aj nespĺnené záväzky zomrelých voči živým a neprirodzená smrť či podozrivé okolnosti úmrtia. Tie sa v minulosti dávali do jednoznačného súvisu s nečistými silami (Bednárík 1939, 86; Navrátilová 1992).

Posledným reprezentantom spondezi elementov pohrebného rítu so vzťahom k priestorovej dimenzii je orientácia hrobov. Ich výrazná prevaha umiestnená v západovýchodnom smere po zlúčení s takmer identickou dráhou slnka vytvorila ťažko zdolateľnú bariéru názorov presvedčujúcich o ich vnútornej previazanosti. Nebolo pritom ani potrebné nadmerne vyzvíhovať hodnotu funkcie slnka v pozemskom živote a zdôvodňovať jeho zaradenie k symbolom, ktoré mali schopnosť prispievať k znovuzrodeniu zomrelých. Neveľké odchýlky v azimutoch hrobov v južnom či severnom smere sa vysvetľovali meniacou sa dráhou slnka počas rôznych období roka (Niederle 1911, 359; Hrubý 1955, 75–76). Následkom uvádzanej jednostrannosti sa prehliadali fakty spočívajúce o obsah predostrenej interpretácie. Po ich zohľadnení, najmä však po dôkladnej analýze plánov pohrebísk umiestnených v rôznych typoch terénneho reliéfu sa ukázalo, že odchýlky západovýchodnej orientácie hrobov zásadnejším spôsobom ovplyvňovala terénna konfigurácia, ktorej sa hroby citlivo prispôbovali svojimi pozdĺžnymi osami (Hanuliak 1984). Nepatrné odchýlky azimutov zo škály západovýchodného smeru sa vo včasnom stredoveku nepovažovali za neprípustné. Oveľa podstatnejšie pritom bolo, aby stredová os tela pochovaného nevybočila z optimálneho rituálneho smeru. Na jeho konci, kdesi za vysokými horami a veľkou vodou, kam sa ukladalo slnko po celodennej púti a kde nepreniká jeho svet, bolo v celom predkresťanskom európskom svete umiestňované záhrobie (Bylina 1995, 14; Worzny 2002, 48). V súlade s tým sa môžeme takisto domnievať, že zriedkavo doložené prípady opačnej, t. j. východozápadnej orientácie hrobov mali akiste za cieľ prispieť touto cestou k znovuzrodeniu príslušných jedincov. K oslabeniu jednoznačnosti tejto interpretácie však môže prispieť v náznakoch potvrdená skutočnosť, že v slovenskom a poľskom včasnostredovekom materiáli sa s pomenutým druh azimutu objavuje iba v úsekoch prechodu žiarového rítu na kostrový. Prostredníctvom škály severných a južných azimutov zasa pozostalí zrejme hľadali možnosť ako nevhodným zomrelým zabrániť ukončenie ich posmrtnej cesty v tradičnom záhrobí, kde prebývali predovšetkým bezúhonní členovia society. Neprekvapí preto, že v rámci takýchto hrobov možno postrehnúť viacero anomálií v uložení tiel ako aj výnimočnú až absentujúcu prítomnosť predmetov pohrebného inventára.

Voči tradičným zložkám elementov pohrebného rítu poskytuje škála predmetov materi-

Obr. 6. Jedinci so zámerne porušeným telom.

álnej kultúry z hrobov oveľa menej príležitostí k sledovaniu časovopriestorových vzťahov. U každej zo základných kategórií sa takto zacielené snahy zredukovali do jedinej podoby. V prípade predmetov pohrebnejho inventára sa napr. prihliada k ich umiestneniu v priesto-

rovom rámci hrobu. Pomocou neho sa spresňuje význam a poslanie nálezov v pohrebnom ríte. Zohľadňuje sa pritom rozdielnosť vychádzajúca z umiestnenia vo funkčných či nefunkčných polohách. Ich vytypovaniu sa dospelo na základe sledovania frekvencie výskytu predmetov a možností ich okamžitého využitia k predurčenej činnosti. Výsledky bádania pritom v prevahe potvrdili, že isté typy predmetov ako i zástupcovia z rovnakej materiálovej skupiny boli ukladané do štandardne uprednostňovaných miest napomáhajúcich ich funkčnému využitiu. Na podobných príkladoch sa zakladá presvedčenie o tom, že časť nálezov bola v užšom vzťahu k osobe pochovaného, iné boli do hrobov priložené pozostalými.

Vnútorň obsah kategórie času, obsiahnutý v predmetoch pohrebného inventára, vystupuje navonok v ich datovacích možnostiach. Táto danosť nemá vo všetkých prípadoch jednotnú a stabilnú hodnotu. Jej úroveň sa zvyšuje u tých nálezov, ktoré v priebehu vývoja v hojnejšej miere menili svoju formu. Exempláre s ustálenou až nemennou podobou môžu byť iba rámcovo zaradené do úsekov vyčlenených vďaka predchádzajúcej kategórii exemplárov. Predmety pohrebného inventára však na včasnostredovekých nekropolách nepredstavujú jediný datovací prostriedok. Pri vypracúvaní vnútornej chronológie pohrebiskových lokalít môžu ich výpoveď vhodným spôsobom doplniť aj chronologicky citliví reprezentanti elementov pohrebného rítu.

Vyhodnotenie sledovaných fenoménov

V zostručenom prehľade výsledkov analýz pohrebiskového materiálu možno uviesť, že v priestorovej dimenzii zaznamenanaj v geografickom, lokálnom, pohrebiskovom, výnimočne aj hrobovom prostredí dominujú objektívne jestvujúce súčinitele prírodného prostredia s geograficko-topografickými zložkami, ktorým sa stredoveký človek účelovo prispôboval. Momenty hospodársko-výrobných vzťahov vystupujú ako druhotné a majú skôr doplnkový charakter. V súlade s očakávaniami dominuje rôzna kvalitatívna úroveň prejavov majetkových a sociálnych väzieb príznačná najmä v pohrebiskovom a hrobovom prostredí. Prekvapivá je naopak pomerne nevýrazná prítomnosť kultovo-rituálnych momentov náboženského obsahu obmedzená na lokálne, pohrebiskové a hrobové prostredie. Je to tak akiste aj preto, že uvedené momenty boli z pohrebiskového materiálu v obsahu tohto príspevku cielene posudzované predovšetkým vo väzbe k zložkám priestorovej dimenzie.

Vo všetkých vyhodnocovaných prípadoch obsahujú súčasti priestorovej dimenzie horizontálnu rozmerovú kvalitu. V prípadoch jej čitateľnej identifikácie ide v podstate o lineárnu vzdialenosť vymedzenú hranicami počiatočného a koncového bodu. Týmto spôsobom sa priestorová dimenzia prejavuje navonok nielen v životnom priestore stredovekého človeka, ale aj v záhrobí umiestňovanom v súlade s predkresťanskými názorovými predstavami, kdesi v západnom smere za hranicou poznateľného a bezprostredne vnímateľného makrosveta (Gerevič 1978, 36; Hattenhauer 1998, 6; Le Goff–Smitt 1999, 283). Na rozdiel od všadeprítomného času býva jeho rozmer v pohrebiskovom materiáli iba výnimočne zakódovaný. Aj kvalita jeho záznamu je nízka. V niektorých prípadoch sa totiž prelína s údajmi priestorovej dimenzie a rozptyľuje sa v jej obsahu. Zrejme aj z týchto dôvodov nadobúdajú zaznamenávané momenty časových relácií lineárny charakter. Jeho forma sa potom zásadným spôsobom odlišuje od názorov bádateľov, ktorí stredovekému časovému rozmeru prisúdili cyklickú podobu (Gurevič 1978, 27–28, 82; Hattenhauer 1998, 6). Jej podstata by mala u archaického človeka z rurálneho prostredia spočívať v sústavne sa opakujúcom slede ročných období, s nimi previazanými pracovnými úkonmi, dopĺňanými sviatočnými a liturgickými okamžikmi, rodinnými a spoločenskými udalosťami, úctou k zomrelým predkom. A zrejme v charaktere vtedajšieho záhrobného sveta, v súlade s predstavami o smrti v predkresťanskom náboženskom systéme, možno nájsť zakomponovanú podstatu spôsobu vnímania časového rozmeru pozemského života a príčinnosť jeho previazania so sakrálnou sférou. Osobitne uctievaní zomrelí z občinových pohrebísk tvorili totiž stálu súčasť života danej komunity, hoci predstavovali jej obávaný protiklad dotvorený tajomnosťou smrti.

Ako okolitá príroda, tak aj pochovaní predkova počas vegetačného kľudu v zimnom období odpočivali, no s pribúdaním snečných dní sa prebúdzali k novým aktivitám. Ich smrťou vynútený odchod z kolektívu najbližších nahrádzali novonarodení jedinci, ktorí dotvárali nielen potrebný predpoklad k fyzickému prežitiu kolektívu, ale aj k napĺňaniu jeho životných istôt a základných potrieb (Bylina 1995, 18).

Literatúra

- BACH, H.–DUŠEK, S., 1971: Slawen in Thüringen. Weimar.
- BEDNÁRIK, R., 1939: Príspevok k pohrebným zvykom slovenského ľudu. *Národopis. Sbor.* 1, 54–94.
- BRODALA, A., 2000: Powrót zmarłych do świata żywych w wierzeniach ludu śląskiego. *Annales Silesiae* 30, 59–74.
- BYLINA, S., 1995: Problemy słowiańskiego świata zmarłych. Kategorie przestrzeni i czasu. *Światowit* 40, 9–25.
- CAVE, J.–DU MOND, M. A., 1993: Čarodejnice. Bratislava 1993.
- GUREVIČ, A. J., 1978: Kategorie středověké kultury. Praha.
- VAN GENNEP, A., 1997: Přechodové rituály. Praha.
- HANULIAK, M., 1984: Problematik der Gräberorientierung vom Gesichtspunkt der Aussagefähigkeit. In: Interaktionen der mitteleuropäischen Slawen und andere Ethnika im 6.–10. Jahrhundert. Nitra, 109–119.
- HANULIAK 1990 – M. HANULIAK: Aussagefähigkeiten archäologischer Quellen aus Flachgräberfeldern des 9.–12. Jahrhunderts. *Slov. Arch.* 38, 147–191.
- HANULIAK, M., 1997: K poznatkom zo štúdia pohrebného rítu vo veľkomoravskom období. In: R. Marsina–A. Rutkay (ed.): Svätopluk 894–1994. Nitra, 65–70.
- HANULIAK, M., 1999: Vampirismus auf Gräberfeldern von der Wende des Früh- zum Hochmittelalter. *Ethnograph.-Achäol. Zeit.* 40, 577–584.
- HANULIAK, M., 2002: K problematike včasnostredovekého mohylového rítu na území Slovenska. *Slov. Arch.* 49, 277–299.
- HANULIAK, M., 2004: Veľkomoravské pohrebiská a pochovávanie v 9.–10. storočí na území Slovenska. Nitra (v tlači).
- HANULIAK, M.–REJHOLCOVÁ, M., 1999: Pohrebisko v Čakajovciach (9.–12. storočie). Vyhodnotenie. Bratislava.
- HATTENHAUER, H., 1998: Europäische dējiny práva. Praha.
- HORVÁTHOVÁ, E., 1993: Predstavy o posmrtnom živote a korelácií s pohrebnými obradmi. In: E. Krekovič (zost.): Kultové a sociálne aspekty pohrebného rítu od najstarších čias po súčasnosť. Bratislava, 60–67.
- HRUBÝ, V., 1955: Staré Město. Velkomoravské pohřebiště Na valách. Praha.
- CHORVÁTHOVÁ, L., 1993: Pohrebné hry, stráženie mŕtveho a vampirizmus v strednej Európe. In: E. Krekovič (zost.): Kultové a sociálne aspekty pohrebného rítu od najstarších čias po súčasnosť. Bratislava, 76–87.
- CHORVÁTHOVÁ, L., 2001: Slovenský ľudový pohrebný obrad v slovanskom kontexte. In: J. Botík (zost.): Obyčajové tradície pri úmrtí a pochovávaní na Slovensku s osobitným zreteľom na etnickú a konfesionálnu mnohotvárnosť. Bratislava, 33–49.
- JÁGEROVÁ, M., 2001: Slovenský pohreb. In: J. Botík (zost.): Obyčajové tradície pri úmrtí a pochovávaní na Slovensku s osobitným zreteľom na etnickú a konfesionálnu mnohotvárnosť. Bratislava, 13–31.
- KLÁPŠTĚ, J., 2002: Hospodářský a sídelní vývoj západních Slovanů mezi Krušnými horami a Dunajem. In: Střed Evropy okolo roku 1000. Historické, umeleckohistorické a archeologické štúdie a katalóg k výstave. Praha, 42–45.
- KUČERA, M., 1974: Slovensko po páde Veľkej Moravy. Bratislava.
- LE GOFF, J.–SMITT, J.-C., 1999: Encyklopédia středověku. Praha.
- LUTOVSKÝ, M., 1998: Dvacet džbánů medoviny a bezbožné kratochvíle. O pohřbívání trochu jinak. *Arch. Rozhledy* 50, 790–800.
- MAREŠOVÁ, K., 1983: Uherské Hradiště-Sady. Staroslovanské pohřebiště na Horních Kotvicích. Brno.
- NAVRÁTILOVÁ, A., 1992: Revenantenglaube und -schutz in tschechischen und slowakischen Überlieferung. *Ethnographie und Folklor* 7/8, 227–243.
- NIEDERLE, L., 1911: Slovanské starožitnosti. Život starých Slovanů I/1. Praha.
- NIEDERLE, L., 1916: Slovanské starožitnosti. Život starých Slovanů II/1. Praha.
- PAWLIK, J. J., 2002: Sposoby obchodzenia się z ciałem zmarłego z perspektywy antropologii kultury. In: Popioł i kosć. Funeralia lednickie 4. Sobótka–Wrocław, 29–40.
- POLLEX 2000 – A. POLLEX: Betrachtungen zu jungslawischen Mehrfachbestattungen. *Ethnogr.-Archäol. Zeit.* 41, 407–422.

- RATKOŠ, P., 1988: Slovensko v dobe veľkomoravskej. Košice 1988.
- SLUPECKI, L. P., 2002: Pohanské náboženství západních Slovanů. In: Stred Európy okolo roku 1000. Historické, umeleckohistorické a archeologické štúdie a katalóg k výstave. Praha, 87–92.
- STANASZEK, L. M., 1998: Praktyki antywampiryczne w XI. wieku stosowane na terenie cmentarzyska szkieletowego na Wzgórzu Świetojakubskim w Sandomerzu. Biulet. Antropol. 2, 18–31.
- SYKOROVÁ, L., 1991: Viera a vedomosti ľudu v Čičmanoch v minulosti a dnes. Vlast. Zbor. Považia 16, 169–179.
- SZÓKE, B., 1956: Spuren des Heidentums in den frühmittelalterlichen Gräberfeldern Ungarns. Stud. Slavica 2, 119–155.
- TAKÁCS, M., 2002: Ekonomika a osídlení Uher v době konstituování uherského státu. In: Stred Európy okolo roku 1000. Historické, umeleckohistorické a archeologické štúdie a katalóg k výstave. Praha, 48–50.
- TURČAN, V., 1993: K funkcii vody v pohrebnom rituáli včasnostredovekých Slovanov. In: E. Krekovič (zost.): Kultové a sociálne aspekty pohrebného ritu od najstarších čias po súčasnosť. Bratislava, 55–57.
- WAWRZENIUK, J., 2002: Grób i jego wartości poznawcze. In: Popiół i kość. Funeralia Lednickie 4. Sobótka–Wrocław, 75–82.
- WORZNY, J., 2002: Symbolika śmerci i rytuałów pogrzebowych w kulturach wczesnotradycyjnych na ziemiach polskich. In: Popiół i kość. Funeralia lednickie 4. Sobótka–Wrocław, 45–58.
- WRZESIŃSKI, J., 2000: Czarownice – próba podsumowania warsztatów. In: Czarownice. Funeralia Lednickie 2. Wrocław–Sobotka, 179–199.
- ZÍBRT, Z., 1995: Seznam pověr a zvyklostí pohanských z VIII. věku. Praha.

Zusammenfassung

Charakter und Bedeutung der Grenzen in der zeiträumlichen Dimension des Begräbnisritus im jüngeren Abschnitt Frühmittelalters

Bisherige Erfahrungen brachten folgende Schlußfolgerungen: bei der gründlichen Auswertung des Materials aus Begräbnisstätten handelt es sich vor allem um das Suchen nach materialisierten Bestandteilen der Beerdigungsbräuche in Nekropolenarealen, in Elementen des Begräbnisritus im Vorkommen von Gegenständen im Grabinventar und um das Interpretieren ihrer Wesenart und Bedeutung. Dabei wurden in begrenztem Maße auch die Momente mit dem zeiträumlichen Charakter festgestellt. Bei der Beschreibung dieser Momente sind Antworten auf folgende Fragen zu suchen: „Kann man im Begräbnismaterial die Beziehungen zwischen Zeit und Raum beobachten? In welchen seinen Bestandteilen, im welchen Bereich und in welcher Qualität? Bzw. wie können die auf diese Weise gewonnenen Erkenntnisse die bisherigen Auskünfte bereichern, die durch die herkömmliche Auswertung erworben worden waren?“

Als Quellenbasis für die Analyse wurde die vor kurzem erforschte Gruppe von großmährischen Begräbnislokalitäten mit flachen Gräbern auf dem Gebiet der heutigen Slowakei aus dem 9. bis aus der ersten Hälfte des 10. Jhs. gewählt. Die vorläufigen Analysen ihrer drei elementaren Bestandteile haben es gezeigt, dass man den zeiträumlichen Beziehungen im geographischen und lokalen Rahmen sowie im Raum der Grabstätte und des Grabes folgen kann. In optimalen Fällen ist es möglich, den festgestellten Grenzen auch eine qualitative Dimension zu zuschreiben. Ihre Stellung sollte dabei einen außergewöhnlichen und wenig frequentierten Wert darstellen, während der Mittelteil die kennzeichnenden und am öftesten belegten Elemente in Charakteristiken des Begräbnismaterials erfassen kann. In der kurzen Übersicht der Analyseergebnisse kann man folgende Schlußfolgerungen anführen: in der Raumdimension im geographischen sowie lokalen Rahmen, auch im Rahmen der Grabstätte und ausnahmsweise auch im Rahmen des Grabs dominieren die objektiv bestehenden Koeffizienten des natürlichen Millieus mit geographisch-topographischen Bestandteilen, den sich mittelalterliche Leute zweckmäßig anpassen. Die Momente der wirtschaftlichen Beziehungen zeigen sich als sekundär und haben eher den ergänzenden Charakter. Die Zeichen der Vermögensverhältnisse und der sozialen Beziehungen kommen in Übereinstimmung mit unseren Erwartungen in unterschiedlichen Qualitätsniveaus zutage, was vor allem im Raum der Grabstätte und des Grabes kennzeichnend ist. Kultisch-rituale Momente mit dem religiösen Inhalt kommen im Gegenteil davon nur überraschend selten und nur im Lokal-, Grabstätte- und Grabmillieu vor. Es ist sicher auch dadurch verursacht, dass die angeführten Momente aus dem Begräbnismaterial im Inhalt dieses Beitrags zielbewußt in der Beziehung mit den Bestandteilen der Raumdimension beurteilt wurden. In allen ausgewerteten Fällen beinhalten die Bestandteile der Raumdimension eine horizontale Maßqualität. In den Fällen ihrer lesserlichen Identifizierung handelt es sich im Grunde um eine lineare Entfernung, deren Grenzen vom Anfangs- und Endpunkt bestimmt ist. Auf diese Weise kommt die Raumdimension nach außen zum Ausdruck nicht nur im Lebensraum des mittelalterlichen Menschen, sondern auch im Jenseits, das sich in Übereinstimmung mit den vorchristlichen Vorstellungen irgendwo in der westlichen Richtung hinter der Grenze der Erkenntlichkeit und des unmittelbar wahrnehmbaren Mikrokosmos befindet. Im Gegenteil von der allgegenwärtigen Zeit ist seine Ausdehnung im Begräbnismaterial nur ausnahmsweise verschlüsselt. Auch die Qualität seiner Aufnahme ist niedrig, in

einigen Fällen dringt sich nämlich mit den Angaben der Raumdimension einander durch und löst sich in ihrem Inhalt auf. Die aufgenommenen Momente der Zeitrelationen gewinnen wahrscheinlich auch aus diesen Gründen den linearen Charakter. Seine Form unterscheidet sich dann wesentlich von der Meinung der Forscher, die der mittelalterlichen Zeitdimension eine zyklische Gestalt zusprachen. Ihr Grund sollte für den archaischen Menschen aus dem ruralen Milieu eine Reihenfolge von Jahreszeiten darstellen, die sich systematisch wiederholen die und mit bestimmten Arbeitsleistungen verbunden und mit Feiernmomenten ergänzt sind – mit liturgischen und gesellschaftlichen Ereignissen, Familienfesten, mit der Achtung vor den Verstorbenen. Und wahrscheinlich im Charakter des damaligen Jenseits, in Übereinstimmung mit den Vorstellungen vom Tode im vorchristlichen religiösen System kann man den Grund der Wahrnehmungsweise der Zeitdimension des irdischen Daseins und die Kausalität seiner Verbindung mit der sakralen Sphäre finden. Die besonders geehrten Verstorbenen aus den Gemeindebegräbnisstätten stellten nämlich ständig den Bestandteil der gegebenen Kommunität, obwohl sie auch als der vom Mysterium des Todes gebrandmarkte Gegenteil des Lebens gefürchtet wurden. Die beerdigten Vorfahren ruhten im Winter gleich wie die ganze Natur, aber nachdem die Tage länger worden waren, wachten sie zu neuen Aktivitäten auf. Ihr vom Tod erzwungene Fortgang aus dem Kollektiv ersetzten neugeborene Kinder, die nicht nur eine für das physische Überleben der Gemeinschaft notwendige Vorbedingung darstellten, sondern die auch eine Voraussetzung für das Erfüllen der Lebenssicherheit und der Grundbedürfnisse dieser Gemeinschaft waren.

Abbildungen:

1. Lokalitäten mit dem Hügelgräberritus auf dem Gebiet der Slowakei. a – Bezeichnung der gewählten Lokalitätengruppen; b – Ordnungszahl der Lokalität im Rahmen der Gruppe; c – Grenzen des Gebietes mit gewählten Gräbergruppen; d – Grenzen des Gebietes mit flachen Gräbern.
2. Pläne von den Begräbnisstätten mit Hügelgräbern in Brezolupy und Vysočany.
3. Begräbnislokalitäten mit flachen Gräbern im Westteil der Slowakei.
4. Plan der Begräbnisstätte in Čakajovcie mit den bezeichneten Gräbergruppen.
5. Extreme Formen von Abweichungen im Beisetzen der Verstorbenen.
6. Die Verstorbenen mit den absichtlich beschädigten Körpern.

